

จํา โข ปเนตํ ภิกฺขเว วิชฺชติ, ยํ อิเธกจฺโจ โมฆปริโส อวิทฺวา อวิทฺชากโต
 ฅณฺหาริณฺโณ^๑ เจตสา สตุตฺตสาสนํ อธิธาวิตพฺพํ มณฺเวยฺย “อิติ กิร โภ รูปํ
 อนตฺตา. เวทนา... สณฺเณ... สงฺขาร... วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตฺตานิ กมฺมานิ
 กถมตฺตานํ ผุสฺสิสฺสนฺตี”ติ? ปฏิปุจฺจา วิเนทา โข เม ตฺเมหฺ ภิกฺขเว ตตฺร ตตฺร เตสุ
 ฅมฺเมสุ.

คํ ก็ มณฺเณ ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ฆนฺเต. เวทนา...
 สณฺเณ... สงฺขาร... วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ฆนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ,
 ทฺกฺขํ วา คํ สุขํ วาติ? ทฺกฺขํ ฆนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทฺกฺขํ วิปริณามฅมฺมํ, กถลฺลํ
 นุ คํ สมณฺปสฺสิสฺสุ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหนตํ ฆนฺเต.
 ฅสมฺมาติห ะเป ะ เอวํ ปสฺสํ ะเป ะ นاپริ อิตฺถตฺตยาติ ปชานาตีติ.

เทว ขนฺธา ฅณฺเณว สियํ อธิวณฺํ จ เหตุนา
 สกฺกาเยน ทฺเว วุตฺตา อสฺสาทวิญฺญาณเกณ จ
 เอเต ทสฺวิธา วุตฺตา โหติ ภิกฺขุ ปุจฺจายาติ.

ทสมํ.

ขชฺชนียวคฺโค ฅติโย.

ฅสฺสุทฺทานํ

อสฺสาโท เทว สมฺทยา อวทฺเตหิ อปฺเร เทว
 สฺโห ขชฺชนิปิณฺโฑลฺลยํ ปาลิเลเยเนน ปุณฺณมาติ.

๔. เถรวคค

๑. อานนทสฺสุตฺต

[๘๓] สวตฺถินิทานํ. ตตฺร โข อายสฺมา อานนฺโท ภิกฺขุ อามนฺเตสิ
 “อาวุโส ภิกฺขเว”ติ. “อาวุโส”ติ โข เต ภิกฺขุ อานนฺทสฺส ปจฺจสฺโสสุ. อายสฺมา อานนฺโท
 ฅตทโวจ:

๑. ฉ. ม. อ. ฅณฺหาริปเตเยเนน

ปฺนุโณ นาม อวฺุโส อายสฺมา มนฺตานีปฺตุโต^๑ อมฺหากํ นวกานํ สํ พฺหุปการโ
โหติ, โส อเมหฺ อิมินา โอวาเทน โอวทติ “อุปาทาย อวฺุโส อานนฺท อสฺมีติ
โหติ โน อนฺุปาทาย. กิจฺจ อุปาทาย อสฺมีติ โหติ โน อนฺุปาทาย? อสฺมีติ โหติ
โน อนฺุปาทาย. เวทณฺ์... สณฺณํ... สงฺขารเ... วิมฺภวณฺ์ อุปาทาย อสฺมีติ โหติ โน
อนฺุปาทาย.

เสยฺยถาปี อวฺุโส อานนฺท อิตฺถิ วา ปฺริโส วา ททโร ยฺวา มณฺฑนทกชาติโก
อาทาเส วา ปฺริสฺสุทฺธ ปฺริโยทาเต อจฺเจ วา อุกกปฺตุเต สกํ มุขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขมาโน
อุปาทาย ปสฺเสยฺย โน อนฺุปาทาย เอวเมว โข อวฺุโส อานนฺท รูปํ อุปาทาย อสฺมีติ
โหติ โน อนฺุปาทาย. เวทณฺ์... สณฺณํ... สงฺขารเ... วิมฺภวณฺ์ อุปาทาย อสฺมีติ โหติ
โน อนฺุปาทาย.

ทํ ก็ มณฺณลสิ อวฺุโส อานนฺท, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา ทิ? อนิจฺจํ อวฺุโส.
เวทนา... สณฺณเ... สงฺขารเ... วิมฺภวณฺ์ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา ทิ? อนิจฺจํ อวฺุโส.
ตสฺมาคิหฺ ๖ เป๖ เอวํ ปสฺสํ ๖ เป๖ นวปฺริ อิตฺถุคฺคทายาติ ปชานาตี ทิ. ปฺนุโณ
นาม อวฺุโส อายสฺมา มนฺตานีปฺตุโต อมฺหากํ นวกานํ สํ พฺหุปการโ โหติ, โส
อเมหฺ อิมินา โอวาเทน โอวทติ, อิทฺถจฺ ปน เม อายสฺมโต ปฺนุณฺสฺส มนฺตานี-
ปฺตุตฺสฺส ฐมฺมเทสนํ สฺสุทฺวา ฐมฺโม อภิสฺมิโตติ.

๒. ทิสฺสสุตฺต

[๘๔] สวาทฺถินิทานํ. เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา ทิสฺโส ภควโต
ปีคฺจฺจนาปฺตุโต สมฺพหฺลลนํ ภิกฺขุณฺ์ เอวมาโรเจติ “อปี เม อวฺุโส มธฺรูกชาติโต วิย
กาโย, ทิสฺสปี เม น ปกฺขายนฺติ, ฐมฺมาปี มํ นปฺปฏิภานฺติ, ถีนมิทฺธจฺจ เม จิตฺตํ
ปฺริยาทาย ทิฏฺฐจฺติ, อนนฺธิโรโต จ พฺรหฺมจฺริยํ จรามิ, โหติ จ เม ฐมฺเมสฺสุ วิจิจฺจนา”ติ.

อด โข สมฺพหฺลลา ภิกฺขุ เยน ภควา เตนฺปสงฺกมฺมิสฺสุ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺฺ
อภิวาเทตฺวา เอกมนฺฺตํ นิสฺสีสฺสุ. เอกมนฺฺตํ นิสฺสินฺนา โข เต ภิกฺขุ ภควนฺฺตํ เอตทวโจจฺ
“อายสฺมา ภนฺเต ทิสฺโส ภควโต ปีคฺจฺจนาปฺตุโต สมฺพหฺลลนํ ภิกฺขุณฺ์ เอวมาโรเจติ

“อปี เม อาวุโส มธุรชชาโต วีย กาโย, ทิสาปี เม น ปกฺขายนฺติ, ธมฺมาปี มํ
นปฺปฏิภนฺติ, ถีนมิทฺถมฺจ เม จิตฺกํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ, อนภฺริโต จ พุรฺหมจฺริยํ
จรามิ, โหติ จ เม ธมฺเมสุ วิจิกิจฺฉา”ติ.

อถ โข ภควา อญฺจตฺรํ ภิกฺขุํ อามนฺเตสิ “เอหิ ทฺวํ ภิกฺขุ มม วจเนน ติสฺสํ
ภิกฺขุํ อามนฺเตหิ”ติ. เอวํ ภนฺเตหิ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ปฏิสฺสตุวา เยนายสมฺมา ติสฺโส
เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสมฺนตํ ติสฺสํ เอตทโวจ “สตุถา ทํ อาวุโส ติสฺส
อามนฺเตหิ”ติ. “เอวํ อาวุโส”ติ โข อายสมฺมา ติสฺโส ตสฺส ภิกฺขุโน ปฏิสฺสตุวา เยน
ภควา เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสิทฺติ, เอกมฺนตํ
นิสฺสินันฺ โข อายสมฺนตํ ติสฺสํ ภควา เอตทโวจ “สจฺจํ กิร ทฺวํ ติสฺส สมฺพหุลานํ
ภิกฺขุณฺ อเวมาโรเจสิ ‘อปี เม อาวุโส มธุรชชาโต วีย กาโย ฯ เปฯ โหติ จ เม
ธมฺเมสุ วิจิกิจฺฉา”ติ เอวํ ภนฺเต. ทํ กิ มนฺตสฺส ติสฺส รูปํ อวฺตฺราคสฺสํ อวฺตฺจ-
ฉนฺทสฺส อวฺตฺเปมสฺส อวฺตฺปีปาสสฺส อวฺตฺปริพาหสฺส อวฺตฺตณฺหสฺส ตสฺส รูปสฺส
วิปริณามญฺจถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
เอวํ ภนฺเต.

สาธุ สาธุ ติสฺส, เอวํ เหนํ ติสฺส โหติ, ยถา ทํ รูปํ อวฺตฺราคสฺส.... สญฺญาเย...
สงฺขารสฺส อวฺตฺราคสฺส ฯ เปฯ เตสํ สงฺขารานํ วิปริณามญฺจถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ
โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อวํ ภนฺเต.

สาธุ สาธุ ติสฺส, เอวํ เหนํ ติสฺส โหติ, ยถา ทํ สงฺขารสฺส อวฺตฺราคสฺส....
วิญฺญาเน อวฺตฺราคสฺส อวฺตฺจฉนฺทสฺส อวฺตฺเปมสฺส อวฺตฺปีปาสสฺส อวฺตฺปริพาหสฺส
อวฺตฺตณฺหสฺส ตสฺส วิญฺญาณสฺส วิปริณามญฺจถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสภปริเทวทุกฺข-
โทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อวํ ภนฺเต.

สาธุ สาธุ ติสฺส, เอวํ เหนํ ติสฺส โหติ, ยถา ทํ วิญฺญาเน อวฺตฺราคสฺส ฯ เปฯ
ทํ กิ มนฺตสฺส ติสฺส รูปํ อวฺตฺราคสฺส อวฺตฺจฉนฺทสฺส อวฺตฺเปมสฺส อวฺตฺปริพาหสฺส อวฺตฺตณฺหสฺส
ตสฺส รูปสฺส วิปริณามญฺจถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
โน เหนํ ภนฺเต.

สาธุ สาธุ ติสฺส, เอวํ เหนํ ติสฺส โหติ, ยถา ทํ รูปํ อวฺตฺราคสฺส.... เวทนาย...
สญฺญาเย... สงฺขารสฺส... วิญฺญาเน อวฺตฺราคสฺส อวฺตฺจฉนฺทสฺส อวฺตฺเปมสฺส อวฺตฺปีปาสสฺส

วืตปริพาหสฺส วืตคณฺหสฺส คสฺส วิญญาณสฺส วิปริณามณฺณถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสภปริเทวทกฺขโทมนสฺสฺสาชาติ? โน เหตุ ภาเน.

สาธุ สาธุ ทิสฺส, เอวํ เหตุํ ทิสฺส โหติ, ยถา ทํ วิญญาณเณ วิตรากสฺส.... ทํ ก็ มณฺณสิ ทิสฺส รูปํ นิจฺจํ वा อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ภาเน. เวทนา.... สณฺหา.... สงฺขารว.... วิญญาณํ นิจฺจํ वा อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ภาเน. ทสฺมาติห ๖ เปฯ เอวํ ปสฺส ๖ เปฯ นวาปริ อิตถตฺถายาติ ปชานาติ.

เสยฺยถาปี ทิสฺส เทว ปุริสา เอโก ปุริโส อมกฺกสฺสโล เอโก ปุริโส มกฺกสฺสโล, คเมเน โส อมกฺกสฺสโล ปุริโส อมํ มกฺกสฺสลํ ปุริสํ มกฺกํ ปุจฺเจยฺย. โส เอวํ วเทยฺย "เอहि โภ ปุริส อโย มกฺโค, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ คณฺตฺวา ทกฺขิสฺสสิ เทวธาปโต. ตตถ วามํ มุจฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺห, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ คณฺตฺวา ทกฺขิสฺสสิ ทิพฺพํ วณฺสนฺทํ, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ คณฺตฺวา ทกฺขิสฺสสิ มหนฺตํ นินฺนํ ปลลลํ, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ คณฺตฺวา ทกฺขิสฺสสิ โสพฺภํ ปปาตํ, เทน มหฺตฺตํ กจฺจ, เทน มหฺตฺตํ คณฺตฺวา ทกฺขิสฺสสิ สมนํ ภูมิกาคํ รมณฺเียนํ"ติ.

อุปมา โช มยฺยํ ทิสฺส กถา อตถสฺส วิญญาปนาย. อโย เจเวตถ อตุโธ: "ปุริโส อมกฺกสฺสโล"ติ โช ทิสฺส ปุถุชฺชนสฺเสตํ อธิวณฺ. "ปุริโส มกฺกสฺสโล"ติ โช ทิสฺส ตถาคตสฺเสตํ อธิวณฺ อรหโต สมนฺมาสมฺพทฺตสฺส. "เทวธาปโต"ติ โช ทิสฺส วิจิกิจฺจาเยตํ อธิวณฺ. "วาโม มกฺโค"ติ โช ทิสฺส อฏฺฐจฺจกิสฺสเสตํ มิจฺจามกฺกสฺส อธิวณฺ. เสยฺยถิทํ? มิจฺจาทิฏฺฐิยา ๖ เปฯ มิจฺจาสมาธิสฺส. "ทกฺขิโน มกฺโค"ติ โช ทิสฺส อริยสฺเสตํ อฏฺฐจฺจกิสฺส มกฺกสฺส อธิวณฺ. เสยฺยถิทํ? สมนฺมาทิฏฺฐิยา ๖ เปฯ สมนฺมาสมาธิสฺส. "ทิพฺโพ วณฺสนฺท"ติ โช ทิสฺส อวิชฺชาเยตํ อธิวณฺ. "มหนฺตํ นินฺนํ ปลลลนํ"ติ โช ทิสฺส กามาเนตํ อธิวณฺ. "โสพฺภํ ปปาโต"ติ โช ทิสฺส โกรฺฐปฺยาสาสฺเสตํ อธิวณฺ. "สโม ภูมิกาคํ รมณฺเียนํ"ติ โช ทิสฺส นิพฺพานสฺเสตํ อธิวณฺ. อภิรม ทิสฺส, อภิรม ทิสฺส, อหโมวาเทเน อหมนฺนุกฺคเหเน อหมนฺนสาสนิยาติ.

อิทมวโจ ภควา. อตฺตมโน อายสฺมา ทิสฺโส ภควโต ภาสิทํ อภินฺนํทิติ. ทฺทियํ.

๓. ยมกสูตร

[๘๕] เอกํ สมยํ อายสฺมา สารีปฺตฺโต สวาทฺถิยํ วิหริติ เชทวเน อนาถปิณฑิกิสฺส อาราเม. เทน โช ปน สมเยเน ยมกสฺส นาม ภิกฺขุโน เอวรूपํ ปาปกํ ทิฏฺฐิกตํ

อุปปนฺนํ โหติ “ตถาหํ ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ.

อสุโสสุํ โข สมฺพหุลา ภิกฺขุ “ยมกสฺส กิร นวม ภิกฺขุโน เอวรूपํ ปาปกํ ทิฏฺฐิจิตํ อุปปนฺนํ โหติ ‘ตถาหํ ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ’ติ. อถ โข เต ภิกฺขุ เยนายสมฺมา ยมโก เตนุปลสงฺกมฺมึสุ, อุปสงฺกมิตฺวา อายุสมฺมา ยมเกน สทฺธิสมฺโมทิสฺสุ, สมฺโมทนียํ กถํ สารณียํ วิตฺติสวเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสีสุ เอกมนฺตํ นิสฺสินฺนา โข เต ภิกฺขุ อายุสมฺมุนฺตํ ยมกํ เอตทโวจฺจุ:

สจฺจํ กิร เต อาวุโส ยมก เอวรूपํ ปาปกํ ทิฏฺฐิจิตํ อุปปนฺนํ “ตถาหํ ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ. เอวํ ชฺวาทํ อาวุโส ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ.

มา อาวุโส ยมก เอวํ อวจ, มา ภควนฺตํ อพฺภากิจฺชิ, น หิ สารุ ภควโต อพฺภกฺขานํ,^๑ น หิ ภควา เอวํ วเทยฺย “ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ. เอวํปิ โข อายุสมฺมา ยมโก เตหิ ภิกฺขุหิ วุจฺจมาโน ตถเว ตํ ปาปกํ ทิฏฺฐิจิตํ ฅามสา ปรามาสา อภินฺวิสฺส วโหริติ “ตถาหํ ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ.

ยโต โข เต ภิกฺขุ นาสกฺขิสฺสุ อายุสมฺมุนฺตํ ยมกํ เอตสมฺมา ปาปกํ ทิฏฺฐิจิตํ วิเวเจตฺตุ. อถ โข เต ภิกฺขุ อญฺจายาสนา เยนายสมฺมา สารีปฺตฺโต เตนุปลสงฺกมฺมึสุ, อุปสงฺกมิตฺวา อายุสมฺมุนฺตํ สารีปฺตฺตํ เอตทโวจฺจุ “ยมกสฺส นวม อาวุโส สารีปฺตฺตํ ภิกฺขุโน เอวรूपํ ปาปกํ ทิฏฺฐิจิตํ อุปปนฺนํ ‘ตถาหํ ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกฺขุ กายสฺส เกหา อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ’ติ, สาธายสมฺมา สารีปฺตฺโต เยน ยมโก ภิกฺขุ เตนุปลสงฺกมฺมํ อนฺนํรูปํ อุปาทายา”ติ. อธิวเสสิ โข อายุสมฺมา สารีปฺตฺโต ตฺถนฺทฺธิภาเวน. อถ โข อายุสมฺมา สารีปฺตฺโต สายณฺหสมฺมํ ปฏิสฺสุลานา

๑ จ. ม. อพฺภากิจฺชนํ

ปฏิสลุสลาณา วุฏฐิตเ เยนายสมุมา ยมโก เตนุปรสุงกมิ, อุปสงกมิตวา आयस्मुता ยมเกน
สทฐि स्ममोति ॥ १ ॥ आयस्मुनत्तं यमกं ऐत्थवाโจ :

“สจจं กिर เต อาวุโส ยมก เอวรूपं ปापกं ทิฏฐิจกตं อุปปนฺนํ ตถาหํ ภควตา
ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกขุ กายสฺส เกทา อจฺจนิชฺชติ วินสฺสติ, น
โหติ ปรมฺมรณํ”ติ. เอวํ ชฺวาทํ อาวุโส ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา
ชีณาสโว ภิกขุ กายสฺส เกทา อจฺจนิชฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณาติ.

ตํ ก็ มณฺเณสิ อาวุโส ยมก, รูปํ นิจจํ वा अनिज्जं वाติ? अनिज्जं อาวุโส
॥ १ ॥ वेत्थना... सम्मणा... संगारो... विद्यमानं निज्जं वा अनिज्जं वाति? अनिज्जं
आवुसो. तस्मात्तिह ॥ १ ॥ एवं प्रसंसं ॥ १ ॥ नापरं अित्तत्तथायाति पचानाति.

ตํ ก็ มณฺเณสิ อาวุโส ยมก, รูปํ “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส.
เวทนํ “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส. สณฺณ... สงฺขาร... วิद्यमानं
“ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส.

ตํ ก็ มณฺเณสิ อาวุโส ยมก, รูปสฺมี “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส.
อณฺณตฺตฺร รุปา “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส. เวทนาย ॥ ๑ ॥ อณฺณตฺตฺร
เวทนาย ॥ ๑ ๥ สณฺณาย... อณฺณตฺตฺร สณฺณาย... สงฺขารเสสุ... อณฺณตฺตฺร สงฺขารเทหิ...
วิद्यमानสฺมี “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส. อณฺณตฺตฺร วิद्यमानา
“ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส.

ตํ ก็ มณฺเณสิ อาวุโส ยมก, รูปํ... เวทนํ... สณฺณ... สงฺขาร... วิद्यमानं
“ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส.

ตํ ก็ มณฺเณสิ อาวุโส ยมก, อयํ โส อรูปี... อเวทโน... อสณฺณ... อสงฺขาร...
อวิद्यमानโณ “ตถาคโต”ติ สมนุปรสฺสตีติ? โน เหนํ อาวุโส. ऐत्थจ เต आवุโส ยมก
ทิฏฐิจเวว ธมฺเม สจฺจโต ตถโต ตถาคโต อนุปฺลพฺภियมาโน กถฺถํ น เต ตํ เวยฺยากรณํ
“ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ชีณาสโว ภิกขุ กายสฺส เกทา อจฺจนิชฺชติ
วินสฺสติ, น โหติ ปรมฺมรณํ”ติ. อหุ โข เม ตํ อาวุโส สารีปุตฺต ปุพฺเพ อวิทฺทฺสโน
ปาปกํ ทิฏฐิจกตं, อิทฺถจ ปน เม आयस्มโต สารีปุตฺตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ตถจเว
ปาปกํ ทิฏฐิจกตं ปหีนํ, ธมฺโม จ เม อภิสมิโตติ.

สเจ ทัง อวสุโส ยมก เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “โย โส อวสุโส ยมก ภิกขุ อรหํ ชีณาสโว,
 โส กายสฺส เกทา ปรมฺมรณํ กิํ โหตี”ติ, เอวํ ปุฏฺโฐ จ ทวํ อวสุโส ยมก กิณฺติ
 พฺยากเรยฺยาสีตี? สเจ มํ อวสุโส เอวํ ปุจฺเจยฺยํ “โย โส อวสุโส ยมก ภิกขุ อรหํ
 ชีณาสโว, โส กายสฺส เกทา ปรมฺมรณํ กิํ โหตี”ติ, เอวํ ปุฏฺโฐ จ อหฺมาวสุโส เอวํ
 พฺยากเรยฺยํ “รูโป ไซ อวสุโส อนิจฺจํ, ยทนิจฺจํ ทํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ทํ นิรฺุทฺธํ,
 ตทตฺถํ” คตํ. เวทนา.... สมนฺนา.... สงฺขารา.... วิญฺญาณํ อนิจฺจํ, ยทนิจฺจํ ทํ ทุกฺขํ,
 ยํ ทุกฺขํ ทํ นิรฺุทฺธํ, ตทตฺถํ คตฺนุ”ติ. เอวํ ปุฏฺโฐ จ อหํ อวสุโส เอวํ พฺยากเรยฺยนฺติ.

สํธู สํธู อวสุโส ยมก, เตนฺหาวสุโส ยมก อฺปนฺนเต กริสฺสํมิ เอตสฺเสว อตฺถสฺส
 ภิกฺขุโยโส มตฺตํทาย ฅาณาย. เสยฺยถาปึ อวสุโส ยมก คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา
 อทฺโฒ มหฺทฺธโน มหาโกโค, โส จ อารกฺขสมฺปนฺโน. ตสฺส โกจิ เทว ปฺริโส
 อฺปฺชชฺชเยยฺย อนตฺถกาโม อหิตกาโม อโยคฺกเชมกาโม ชีวิตา วโรเปตฺถกาโม. ตสฺส
 เอวมสฺส “อัย ไซ คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา อทฺโฒ มหฺทฺธโน มหาโกโค, โส
 จ อารกฺขสมฺปนฺโน, น หายํ” สุกโร ปสฺยหฺ ชีวิตา วโรเปตฺ. ยนฺนุนาหํ อฺปนฺชชฺช
 ชีวิตา วโรเปยฺยนฺ”ติ. โส ทํ คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา อฺปฺสงฺกมิตฺวา เอวํ วทฺเยย
 “อฺปฺภุจฺเจยฺยนฺตํ ฆนฺเต”ติ. ตเมณํ โส คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา อฺปฺภุจฺจาเปยฺย.
 โส อฺปฺภุจฺเจยฺย ปุพฺพุฏฺฐายี ปจฺจํฉานิปาตี กิการปฺภุสฺสํวี่ มนาปจฺจารี ปิยวาที, ตสฺส
 โส คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา มิตฺตโตปึ นํ ทฺเหยย,“ สฺหชฺชโตปึ นํ ทฺเหยย,
 ตสฺสมิณฺจ วิสฺสาสํ อฺปฺชชฺชเยย. ยทา ไซ อวสุโส ตสฺส ปฺริสฺสสฺส เอวมสฺส “สัวิสฺสภูจ
 ไซ มฺยายํ คหปตี วา คหปตีปฺตุโต วา”ติ. อถ นํ รโหคตํ วิทิตฺวา ติณฺเฬน
 สตฺถเนน ชีวิตา วโรเปยฺย.

ทัง กิ มณฺณสิ อวสุโส ยมก, ยทาหิ โส ปฺริโส อมํ คหปตี วา คหปตีปฺตุโต
 วา อฺปฺสงฺกมิตฺวา เอวมาท “อฺปฺภุจฺเจยฺยํ ทํ ฆนฺเต”ติ. ตทาปึ โส วรโกว, วรคณฺจ
 ปน สนฺตํ น อณฺณาสี วรโก “เม”ติ. ยทาปึ โส อฺปฺภุจฺหติ^๑ ปุพฺพุฏฺฐายี ปจฺจํฉานิปาตี
 กิการปฺภุสฺสํวี่ มนาปจฺจารี ปิยวาที, ตทาปึ โส วรโกว, วรคณฺจ ปน สนฺตํ น อณฺณาสี
 วรโก “เม”ติ. ยทาปึ นํ รโหคตํ วิทิตฺวา ติณฺเฬน สตฺถเนน ชีวิตา วโรเปติ, ตทาปึ

๑ อ. ทมคตคต	๒ จ.ม.อิ. นาย
๓ จ. สททเหยย เอวมฺปริปี	๔ ก. อฺปฺภุจฺจติ

โส วรรโกว, วรรกณจ ปน สนฺตํ น อนุภาสิ วรรโก “เม”ติ ? เอวมาวุโสติ. เอวเมว
 โข อววุโส อสสุทวา ปุตุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวิ อริยธมฺมสฺส อโกวิทฺโห อริยธมฺเม
 อวินีโต, สปุปริสานํ อทสฺสาวิ สปุปริสธมฺมสฺส อโกวิทฺโห สปุปริสธมฺเม อวินีโต รูปํ
 อตฺตโต สมฺนุสฺสติ, รูปวฺนฺตํ วา อตฺตทานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตทานํ.
 เวทฺนํ... สณฺณํ...สงฺขาเร... วิญฺญาณํ อตฺตโต สมฺนุสฺสติ ฯ เปฯ วิญฺญาณสฺมึ วา
 อตฺตทานํ.

โส อนิจฺจํ รูปํ “อนิจฺจํ รูปนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ เวทฺนํ “อนิจฺจา
 เวทฺนา”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ สณฺณํ “อนิจฺจา สณฺณา”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ.
 อนิจฺเจ สงฺขาเร “อนิจฺจา สงฺขารา”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ วิญฺญาณํ “อนิจฺจํ
 วิญฺญาณนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ.

ทกฺขํ รูปํ “ทกฺขํ รูปนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. ทกฺขํ เวทฺนํ... ทกฺขํ สณฺณํ...
 ทกฺขเ สงฺขาเร... ทกฺขํ วิญฺญาณํ “ทกฺขํ วิญฺญาณนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ.

อนตฺตํ รูปํ “อนตฺตา รูปนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. อนตฺตํ เวทฺนํ... อนตฺตํ
 สณฺณํ... อนตฺเต สงฺขาเร... อนตฺตํ วิญฺญาณํ “อนตฺตา วิญฺญาณนฺ”ติ ยถากุทํ
 นปฺปชานาติ.

สงฺขตํ รูปํ “สงฺขตํ รูปนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. สงฺขตํ เวทฺนํ... สงฺขตํ สณฺณํ...
 สงฺขเต สงฺขาเร... สงฺขตํ วิญฺญาณํ “สงฺขตํ วิญฺญาณนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ.

วรกํ รูปํ “วรกํ รูปนฺ”ติ ยถากุทํ นปฺปชานาติ. วรกํ เวทฺนํ... วรกํ
 สณฺณํ... วรเก สงฺขาเร... วรกํ วิญฺญาณํ “วรกํ วิญฺญาณนฺ”ติ ยถากุทํ
 นปฺปชานาติ.

โส รูปํ อูเปติ อูปาทียติ อริฎฺฐจาติ “อตฺตา เม”ติ. เวทฺนํ... สณฺณํ... สงฺขาเร...
 วิญฺญาณํ อูเปติ อูปาทียติ อริฎฺฐจาติ “อตฺตา เม”ติ. ตสฺสิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อูเปตา
 อูปาทินฺนา ทิฆรตฺตํ อหิตาย ทกฺขาย สํวตฺตนาติ.

สุทฺวา จ โข อววุโส อริยสวโก อริยานํ ทสฺสาวิ อริยธมฺมสฺส โกวิทฺโห อริยธมฺเม
 สฺวินีโต ฯ เปฯ สปุปริสธมฺเม สฺวินีโต น รูปํ อตฺตโต สมฺนุสฺสติ, น รูปวฺนฺตํ
 วา อตฺตทานํ, น อตฺตนิ วา รูปํ, น รูปสฺมึ วา อตฺตทานํ. น เวทฺนํ... น สณฺณํ... น

สงฺขารเอ... น วิญฺเฌนํ อตฺตโต สมฺนุสฺสตี, น วิญฺเฌนฺนํ วา อตฺตานิ, น
 อตฺตนิ วา วิญฺเฌนํ, น วิญฺเฌนสฺมี วา อตฺตานิ.

โส อนิจฺจํ รูปํ “อนิจฺจํ รูปนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. อนิจฺจํ เวทนํ... อนิจฺจํ
 สลฺลนํ... อนิจฺเจ สงฺขารเอ... อนิจฺจํ วิญฺเฌนํ “อนิจฺจํ วิญฺเฌนนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ.

ทกฺกขํ รูปํ “ทกฺกขํ รูปนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. ทกฺกขํ เวทนํ... ทกฺกเช สงฺขารเอ...
 ทกฺกขํ วิญฺเฌนํ “ทกฺกขํ วิญฺเฌนนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ.

อนตฺตํ รูปํ “อนตฺตา รูปนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. อนตฺตํ เวทนํ... อนตฺตํ สลฺลนํ...
 อนตฺเต สงฺขารเอ... อนตฺตํ วิญฺเฌนํ “อนตฺตา วิญฺเฌนนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ.

สงฺขตํ รูปํ “สงฺขตํ รูปนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. สงฺขตํ เวทนํ... สงฺขตํ สลฺลนํ...
 สงฺขเต สงฺขารเอ... สงฺขตํ วิญฺเฌนํ “สงฺขตํ วิญฺเฌนนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ.

วธกํ รูปํ “วธกํ รูปนฺ”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. วธกํ เวทนํ... วธกํ สลฺลนํ... วธเก
 สงฺขารเอ “วธกา สงฺขารว”ติ ยถากฺกํ ปชานาติ. วธกํ วิญฺเฌนํ “วธกํ วิญฺเฌนนฺ”ติ
 ยถากฺกํ ปชานาติ.

โส รูปํ น อูเปตี น อูปาทียตี น อธิกฺกจาติ “อตฺตา เม”ติ. เวทนํ... สลฺลนํ...
 สงฺขารเอ... วิญฺเฌนํ น อูเปตี น อูปาทียตี น อธิกฺกจาติ “อตฺตา เม”ติ. ทสฺสิเม
 ปณฺจปาทานกฺขนฺธา อนฺเปตา อนฺปาทินฺนา ทิมฺมตฺตํ หิตาย สฺขาย สํวตฺตุนฺตีติ.
 เอวเมตฺตี อวฺโส สารีปฺกฺต โหตี, เยสํ อายสมฺนฺตานํ ทาทิสฺสา สพฺรหฺมจาริโน
 อนฺกมฺปกา อตฺตกามา โอวาทกา อนฺสาสกา. อิทฺถจ ปน เม อายสมฺโต สารีปฺกฺตสฺส
 รมฺมเทสนํ สุตฺวา อนฺปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺตฺตุนฺตี. ตติยํ

๔. อนฺรธาตฺต

[๘๖] เอกํ สมฺมํ ภควา เวสาลิยํ วิหฺรตี มหาวเน กุฎฺฐาคารสาลาเย. เตน โข
 ปน สมเยน อายสมฺมา อนฺราโร ภควโต อวิทุเร อรณฺณกฺกุฎฺฐาย วิหฺรตี. อถ โข
 สมฺพหฺลา-อณฺณตฺติคฺคิยา ปรีพฺพาชกา เยนายสมฺมา อนฺราโร เตนฺปสงฺกมฺมึสฺส, อฺปสงฺกมิตฺวา
 อายสมฺตา อนฺราเรน สทฺธิ สมนฺไมทิสฺส, สมนฺไมทนฺนียํ กถํ สารณฺนียํ วิตฺติสเรตฺวา เอกมฺนฺตํ

นีสทีสุ, เอกมนุคํ นิสินฺนา โข เต อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา อายสฺมนุคํ อนุราธํ
 เอตทวโจ “โย โส อาวุโส อนุราธ ตถาคโต อุตฺตมปฺริโส ปรมปฺริโส ปรมปฺตฺติปฺตฺโต
 ตํ ตถาคโต อิมิสฺ จตฺตฺส จาเนสฺ ปณฺณายมาโน ปณฺณเปติ” โหติ ตถาคโต
 ปรมมรณาติ วา, ‘น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา, ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต
 ปรมมรณาติ วา, ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา”ติ.

เอวํ วุตฺเต อายสฺมา อนุราโธ เต อณฺณตฺตฺติเย ปริพฺพชเก เอตทวโจ “โย
 โส อาวุโส ตถาคโต อุตฺตมปฺริโส ปรมปฺริโส ปรมปฺตฺติปฺตฺโต ตํ ตถาคโต อณฺณตฺตฺ
 อิมเหติ จตฺตฺติ จาเนติ ปณฺณายมาโน ปณฺณเปติ” โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา,
 ‘น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา, ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ
 วา, ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา”ติ. เอวํ วุตฺเต เต อณฺณตฺตฺติยา
 ปริพฺพชกา อายสฺมนุคํ อนุราธํ เอตทวโจ “โส จายํ ภิกฺขุ นโว ภวิสฺสติ อจิริปพฺพชิตฺ,
 เถโร วา ปน พาลो อพฺยตฺโต”ติ. อถ โข อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา อายสฺมนุคํ
 อนุราธํ นววาเทน จ พาลวาเทน จ อปฺสทาเทตฺวา อฏฺฐจายาสนา ปกฺกมึสฺ.

อถ โข อายสฺมา อนุราธสฺส อจิริปกกนฺเตสฺ เตสฺ อณฺณตฺตฺติเยสฺ ปริพฺพชเกสฺ
 เอตทโหสิ “สเจ โข มํ เต อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา อุตฺตริ ปณฺหํ ปุจฺเจยฺย,
 กถํ พฺยกรมาโน นุ ขฺวาทํ เตสํ อณฺณตฺตฺติยานํ ปริพฺพชกานํ วุตฺตวาที เจว ภควโต
 อสฺสํ, น จ ภควนฺตํ อภฺยเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ฐมฺมสฺส จานฺฐมฺมํ พฺยกรเรยฺย, น
 จ โภจิสฺส ฐมฺมมฺโก วาทานฺปาโต^๒ คารยฺหํ จานํ อากฺขเจยฺย”ติ.

อถ โข อายสฺมา อนุราโธ เยน ภควา เตนุปฺสงฺกมิ, อุปฺสงฺกมิตฺวา ๖ เป ๖
 เอกมนุคํ นิสินฺโน โข อายสฺมา อนุราโธ ภควนฺตํ เอตทวโจ “อิธาหํ ภนฺเต ภควโต
 อวิหฺนุเร อรณฺณกฺกิกายํ วิหฺรามิ. อถ โข ภนฺเต สมนุพฺพลา อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา
 เยนาทํ เตนุปฺสงฺกมึสฺ ๖ เป ๖ มํ เอตทวโจ “โย โส อาวุโส อนุราธ ตถาคโต
 อุตฺตมปฺริโส ปรมปฺริโส ปรมปฺตฺติปฺตฺโต, ตํ ตถาคโต อิมิสฺ จตฺตฺส จาเนสฺ ปณฺณายมาโน
 ปณฺณเปติ” โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา, ‘น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา,
 ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา, ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต
 ปรมมรณาติ วา”ติ.

๑ ก.จ.ม.อ. ปณฺณายเปติ ๒ จ.ม. วาทานฺวาโต

เอวํ วุตฺตทาหิ ฆนฺเต เต อณฺณตฺตฺติเย ปริพฺพชกาเก เอตทโวจํ โย โส อาวุโส
 ตถาคโต อุตฺตมปริโส ปรมปริโส ปรมปตฺติปตฺโต, ตํ ตถาคโต อณฺณตฺตฺริ อิมหิ
 จตฺติ จานหิ ปณฺณายมาโน ปณฺณเปติ โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วา ๖ เปฯ
 เหนว โหติ น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติ วาติ. เอวํ วุตฺเต ฆนฺเต เต อณฺณตฺตฺติยา
 ปริพฺพชกา มํ เอตทโวจํ โส จายํ ภิกฺขุ นโว ภวิสฺสตี อจิริปพฺพชิตฺ, เถโร วา
 ปน พาลอ อพฺยตฺโตติ. อถ โข มํ ฆนฺเต เต อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา นววาเทน
 จ พาลวาเทน จ อปฺสาทตฺวา อฏฺฐจายาสนา ปกฺกมฺิสฺ.

ตสฺส มยฺหิ ฆนฺเต อจิริปกฺกนฺเตสฺ เตสฺ อณฺณตฺตฺติเยสฺ ปริพฺพชเกสฺ เอตทโหสิ
 สเจ โข มํ เต อณฺณตฺตฺติยา ปริพฺพชกา อุตฺตริ ปณฺหิ ปุจฺเจยฺยํ, กถิ พฺยากรมาโน น
 ขฺวาทึ เตสํ อณฺณตฺตฺติยานํ ปริพฺพชกานํ วุตฺตวาหิ เจว ภควโต อสฺสํ, น จ ภควนฺตํ
 อญฺเฐน อพฺภากิจฺเจยฺยํ, ฐมฺมสฺส จานฺธมฺมํ พฺยากรเยยฺยํ, น จ โกจิ สหฺธมฺมิโก วาทานุปโต
 คารยฺหิ จานํ อากฺขเจยฺยาติ.

ตํ ก็ มณฺณสิ อนุรธา, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ฆนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ,
 ทฺกขํ วา ตํ สฺขํ วาติ? ทฺกขํ ฆนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทฺกขํ วิปริณามธมฺมํ, กถลํ
 นุ ตํ สมฺนุสฺสตีติ “เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหตํ ฆนฺเต.
 เวทนา.... สณฺณา.... สงฺขารธา.... วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ฆนฺเต
 ๖ เปฯ ตสมฺมาตีห ๖ เปฯ เอวํ ปสฺสํ ๖ เปฯ นาปรํ อิตฺถตฺตฺตยาตี ปชานาตี.

ตํ ก็ มณฺณสิ อนุรธา รูปํ “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต. เวทนา....
 สณฺณา.... สงฺขารธา.... วิญฺญาณํ “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต.

ตํ ก็ มณฺณสิ อนุรธา, รูปสมฺมิ “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต.
 อณฺณตฺตฺริ รูปา “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต. เวทนาย ๖ เปฯ อณฺณตฺตฺริ
 เวทนาย ๖ เปฯ สณฺณาย.... สงฺขารธา.... อณฺณตฺตฺริ สงฺขารธา.... วิญฺญาณสมฺมิ.... อณฺณตฺตฺริ
 วิญฺญาณา “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต.

ตํ ก็ มณฺณสิ อนุรธา, รูป.... เวทนา.... สณฺณา.... สงฺขารธา.... วิญฺญาณํ
 “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต.

ตํ ก็ มณฺณสิ อนุรธา, อยํ โส อรูปี.... อเวทโน.... อสณฺณี... อสงฺขารธา....
 อวิญฺญาณา “ตถาคโต”ติ สมฺนุสฺสตีติ? โน เหตํ ฆนฺเต.

เอตฺถ จ เต อนุรธา ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สจฺจโต ตถโต^๑ ตถาคโต อนุปฺลพฺภิยาโน
 กลฺลํ นฺ เต ตํ เวยฺยากรณํ “โย โส อวฺสุโต ตถาคโต อุตฺตมปฺริโส ปรมฺปฺริโส
 ปรมฺปคฺคิปกฺโต, ตํ ตถาคโต อญฺญตร อิมฺหิ จคฺคฺหิ จานฺหิ ปญฺญาปยฺมาโน ปญฺญเปติ
 ‘โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺวํติ วา, ‘น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺวํติ วา, ‘โหติ จ
 น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺวํติ วา, ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺวํติ
 วา”ติ? โน เหนํ ภนฺเต.

สาธฺว สาธฺว อนุรธา, ปุพฺเพ จาหํ อนุรธา เอตฺรหิ จ ทุกฺขญฺเจว ปญฺญเปมิ,
 ทุกฺขสฺส จ นิโรธนฺติ. จตฺตฺถ.

๕. วกฺกิสฺสฺส

[๘๗] เอกํ สมยํ ภควา ราชคฺเช วิหฺรติ เวพฺพเน กลนฺทกนิวาเป. เตน โข
 ปน สมเยน อายสฺมา วกฺกสิ กุมฺภการนิเวสเน วิหฺรติ อาพาธโก ทุกฺขิตฺวา พาพฺพหฺคิลาโน.
 อถ โข อายสฺมา วกฺกสิ อุกฺกุจาเก อามนฺเตสิ “เอถ ตฺเมหฺ อวฺสุโต เยน ภควา
 เตนฺปสงฺกมถ, อฺปสงฺกมิตฺวา มม วจฺเนน ภควโต ปาเท สิริสา วนฺทถ ‘วกฺกสิ
 ภนฺเต ภิกฺขุ อาพาธโก ทุกฺขิตฺวา พาพฺพหฺคิลาโน, โส ภควโต ปาเท สิริสา วนฺทตีติ,
 เอวญฺจ วเทถ ‘สาธฺว กิร ภนฺเต ภควา เยน วกฺกสิ ภิกฺขุ เตนฺปสงฺกมตฺถ อนฺกมฺปํ
 อฺปาทายา”ติ. “เอวมาวฺสุ”ติ โข เต ภิกฺขุ อายสฺมโต วกฺกิสฺส ปฏิสฺสฺสฺสวา เยน ภควา
 เตนฺปสงฺกมิตฺถ, อฺปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทิสฺส, เอกมฺนฺตํ นิสฺสินฺหา
 โข เต ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทวโจ “วกฺกสิ ภนฺเต ภิกฺขุ อาพาธโก ทุกฺขิตฺวา พาพฺพหฺคิลาโน,
 โส ภควโต ปาเท สิริสา วนฺทติ, เอวญฺจ ปน วเทติ ‘สาธฺว กิร ภนฺเต ภควา
 เยน วกฺกสิ ภิกฺขุ เตนฺปสงฺกมตฺถ อนฺกมฺปํ อฺปาทายา”ติ. อธิวเสสิ ภควา
 ตฺถนฺหิภาเวน.

อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย เยนายสฺมา วกฺกสิ เตนฺปสงฺกมิ.
 อทฺทสา โข อายสฺมา วกฺกสิ ภควนฺตํ ทฺวโรว อากฺขจฺจนฺตํ, ทิสฺวาน มญฺจเก สมฺโหสิ.^๒
 อถ โข ภควา อายสฺมฺนฺตํ วกฺกสิ เอตทวโจ “อลํ วกฺกสิ มา ตฺวํ มญฺจเก สมฺโหสิ,
 สนฺติมานิ อาสนานิ ปญฺญตฺตานิ, ตตฺถาหํ นิสฺสีทิสฺสามิ”ติ. นิสฺสีทิ ภควา ปญฺญตฺเต

๑. จ.ม. เถโต ๒ ก. สมญฺโจปํ, ส. สมญฺโจสิ

๔. เถรวรรค

หมวดว่าด้วยพระเถระ

๑. อานันทสูตร

ว่าด้วยพระอานนท์

[๘๓] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

ณ ที่นั้น ท่านพระอานนท์ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระอานนท์จึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระปุลณมนตานีบุตรมีอุปการะมากแก่พวกเรา ผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านกล่าวสอนพวกเราด้วยโอวาทอย่างนี้ว่า ‘ท่านอานนท์ เพราะถือมั่น ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่น ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี

เพราะถือมั่นอะไร ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่นอะไร ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี

คือ เพราะถือมั่นรูป ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่นรูป ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... เพราะถือมั่นวิญญูณ ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่นวิญญูณ ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี

ท่านอานนท์ สตรีหรือบุรุษแรก-run ผู้ชอบแต่งตัว มองดูเงาหน้าของตนใน กระจกหรือภาชนะน้ำที่ใสสะอาดบริสุทธิ์ เพราะอาศัย(กระจกหรือภาชนะน้ำนั้น)จึง เห็น เพราะไม่อาศัยจึงไม่เห็น แม้ฉันได ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะถือมั่นรูป ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่นรูป ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... เพราะถือมั่นวิญญูณ ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถือมั่นวิญญูณ ตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี

ท่านอานนท์ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง'

'ไม่เที่ยง ขอรับ'

'เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง'

'ไม่เที่ยง ขอรับ'

'เพราะเหตุนี้แล ฯลฯ พระอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป'

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระปุลณมันตานีบุตรเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเราผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านสอนพวกเราด้วยโอวาทนี้ เพราะฟังธรรมเทศนาของท่านพระปุลณมันตานีบุตร ผมจึงได้บรรลुธรรม"

อนันตสูตรที่ ๑ จบ

๒. ติสสสูตร

ว่าด้วยพระติสสะ

[๘๔] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

สมัยนั้น ท่านพระติสสะโอรสพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาค บอกแก่ภิกษุจำนวนมากอย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ร่างกายของกระผมอ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา กระผมรู้สึกมีดทุกด้าน แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ ถิ่นมิตะครอบงำจิตของกระผม กระผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ และยังมี ความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่"

ครั้งนั้น ภิกษุจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระติสสะโอรสพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาค บอกแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ร่างกายของกระผมอ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา กระผมรู้สึกมีดทุกด้าน แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ ถิ่นมิตะครอบงำจิตของกระผม กระผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ และยังมี ความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่'"

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาตรัสว่า “ภิกษุ เธอจงไปเรียกติสสภิกษุมาตามคำของเรา”

ภิกษุนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปหาท่านพระติสสะถึงที่อยู่แล้วได้บอกว่า “ท่านติสสะ พระศาสดารับสั่งให้ท่านเข้าเฝ้า”

ท่านพระติสสะรับคำแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า “ติสสะ ทราบว่า เธอได้บอกแก่ภิกษุจำนวนมากกว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ร่างกายของกระผมอ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา ฯลฯ และยังมีความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่’ จริงหรือ”

ท่านพระติสสะทูลตอบว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

“ติสสะ เธอจะเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร้าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในรูป เพราะรูปนั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นใช่ไหม”

“ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ ติสสะ เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ในรูป ... ในสัญญา ... ในสังขาร เพราะสังขารเหล่านั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นใช่ไหม”

“ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ ติสสะ เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ในสังขาร ... เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความ

เร้าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในวิญญาน เพราะวิญญานนั้นแปรผัน และเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นใช้ใหม่”

“ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ ติสสะ เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ในวิญญาน ฯลฯ ติสสะ เธอจะเข้าใจความซอ้นนั้นว่าอย่างไร เมื่อบุคคลผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร้าร้อน ปราศจากความทะยานอยากในรูป เพราะรูปนั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น ใช้ใหม่”

“ไม่ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ ติสสะ เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เมื่อบุคคลผู้ปราศจากความกำหนัด ... ในรูป ... ในเวทนา ... ในสัญญา ... ในสังขาร ... เมื่อบุคคลผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร้าร้อน ปราศจากความทะยานอยากในวิญญาน เพราะวิญญาน นั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น ใช้ใหม่”

“ไม่ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ ติสสะ เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เมื่อบุคคลผู้ปราศจากความกำหนัด ... ในวิญญาน ... ติสสะ เธอจะเข้าใจความซอ้นนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ติสสะ เปรียบเหมือนบุรุษ ๒ คน คนหนึ่งไม่ฉลาดในหนทาง คนหนึ่งฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทางพินิจถามทางกับบุรุษผู้ฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ฉลาดในหนทางพินิจตอบว่า ‘ผู้เจริญ ท่านไปตามทางนี้อีกสักครู่ก็จักพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่งนั้น ท่านจงละทางซ้าย ไปทางขวาเถิด ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบราวป่าหนาที่บ ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบบึงที่ลึก ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบพื้นที่ราบ นำารีนรมย์’

ติสสะ อุปมานี้เรายกมาเพื่อให้เข้าใจเนื้อความแจ่มชัด ในอุปมานั้นมีอธิบาย ดังนี้

คำว่า **บุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทาง** นี้เป็นคำเรียกปุถุชน

คำว่า **บุรุษผู้ฉลาดในหนทาง** นี้เป็นคำเรียกตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า **ทาง ๒ แพร่ง** นี้เป็นคำเรียกวิจิจจนา

คำว่า **ทางซ้าย** นี้เป็นคำเรียกมิจฉามรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) มิจฉาทิฎฐิ ฯลฯ (๘) มิจฉาสมาธิ

คำว่า **ทางขวา** นี้เป็นคำเรียกอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ

คำว่า **ราวป่าหนาที่บ** นี้เป็นคำเรียกอวิชชา

คำว่า **ที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม** นี้เป็นคำเรียกกามทั้งหลาย

คำว่า **บึงที่ลึก** นี้เป็นคำเรียกความโกรธและความคับแค้นใจ

คำว่า **พื้นที่ราบนำารีนรมย์** นี้เป็นคำเรียกนิพพาน

ติสสะ เธอจงยินดี ติสสะ เธอจงยินดีตามโอวาทที่เรากล่าวสอน ตามความอนุเคราะห์ที่เราอนุเคราะห์ ตามคำพรา้สอนที่เราพรา้สอนเถิด”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระติสสะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค

ติสสสูตรที่ ๒ จบ

๓. ยมกสูตร

ว่าด้วยพระยมกะ

[๘๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-
บิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า “เรารู้
ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อม
ขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก”

ภิกษุจำนวนมากได้ยินว่า “ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ
ไม่เกิดอีก”

ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระยมกะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอ
เป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามท่านพระยมกะว่า
“ท่านยมกะ ทราบว่า ท่านเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก’
จริงหรือ”

ท่านพระยมกะตอบว่า “จริง ขอรับ”

“ท่านยมกะ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น อย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาค เพราะ
การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคไม่พึงตรัสอย่างนี้ว่า
‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก”

ท่านพระยมกะถูกภิกษุเหล่านั้นว่ากล่าวแหม้อย่างนี้ ก็ยังยึดทิฏฐิชั่วนั้นอย่าง
มั่นคงกล่าวว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุซีณาสพ
หลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก”

ภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถจะให้ท่านพระยมกะคลายทิฏฐิชั่วนั้นได้จึงพากันลุก
จากอาสนะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านสารีบุตร
พระยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า
‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก’ ขอโอกาส
ขอท่านพระสารีบุตรโปรดอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปหาภิกษุยมกะถึงที่อยู่เถิด”

ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์โดยคุณิภาพ

ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้นแล้วเข้าไปหาท่านพระยมกะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามท่านพระยมกะดังนี้ว่า “ท่านยมกะ ทราบว่า ท่านเกิดทิฏฐิชั่ว เช่นนี้ว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุชีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก’ จริงหรือ”

ท่านพระยมกะตอบว่า “จริง ขอรับ ผมรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุชีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก’

“ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง ขอรับ” ฯลฯ

“เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง ขอรับ”

“เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ พระอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านพิจารณาเห็นรูปว่า ‘เป็นตถาคต^๑’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านพิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านพิจารณาเห็นสัญญา ... สังขาร ... วิญญาณว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

^๑ ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิตอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัสติ (อาดมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธรเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงสัตว์ (ส.ข.อ. ๒/๘๕/๓๓๙, ที.สี.อ. ๖๕/๑๐๘)

“ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีในรูป’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีนอกจากรูป’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีในเวทนา’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“... ในเวทนา ฯลฯ นอกจากเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ... นอกจากสัญญา ... ในสังขารทั้งหลาย ... นอกจากสังขารทั้งหลาย ...

“ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีในวิญญาณ’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีนอกจากวิญญาณ’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านพิจารณาเห็นรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตนี้ไม่มีรูป’ ... ไม่มีเวทนา ... ไม่มีสัญญา ... ไม่มีสังขาร ... ไม่มีวิญญาณหรือ”

“ไม่ใช่ ขอรับ”

“ท่านยมกะ แท้จริง ท่านจะค้นหาตถาคตในชั้น ๕ ประการนี้ในปัจจุบัน ไม่ได้เลย ควรหรือที่ท่านจะกล่าวว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ‘ภิกษุซีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก”

“ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนผมไม่รู้จึงได้เกิดทิวฏฐิชาวนั้น แต่บัดนี้ เพราะฟังธรรมเทศานี้ของท่านสารีบุตร ผมจึงละทิวฏฐิชาวนั้นได้แล้ว และได้บรรลุดรรม”

“ท่านยมกะ ถ้าชนทั้งหลายฟังถามท่านอย่างนี้ว่า ‘ท่านยมกะ ภิกษุอรหันตชีณาสพ หลังจากตายแล้วเป็นอะไร ท่านถูกถามอย่างนี้จะฟังตอบอย่างไร’

“ท่านผู้มีอายุ ถ้าพวกเขาถามอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุอรหันตชีณาสพหลังจากตายแล้วเป็นอะไร’ ผมถูกถามอย่างนี้จะฟังตอบอย่างนี้ว่า ‘รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้ เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้ ท่านผู้มีอายุ ผมถูกถามอย่างนี้ฟังตอบอย่างนี้’

“ดีละ ดีละ ท่านยมกะ ถ้าอย่างนั้น ผมจะยกอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อเข้าใจเนื้อความนั้นชัดเจนขึ้น เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และมีการอารักขาอย่างกวัดข้น เกิดมีบุรุษคนหนึ่งมุ่งความพินาศความไม่เป็นประโยชน์ และความไม่ปลอดภัย อยากจะปลิดชีวิตเขาเสีย เขาจึงมีความคิดว่า ‘คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้นี้เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขามีการอารักขาอย่างกวัดข้น การที่จะออกอาจปลิดชีวิตเขามีทำได้ง่ายทางที่ดี เราควรใช้อุบายปลิดชีวิตเสีย’

เขาฟังเข้าไปหากหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผมจะขอรับใช้ท่าน’ คหบดีหรือบุตรคหบดีฟังรับเขาไว้ เขารับใช้อย่างดี คือ มีปกติตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติตนให้เป็นที่พอใจ พุดแต่คำไพเราะ คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นเชื่อว่าเขาเป็นมิตรสหาย และไว้วางใจเขา เมื่อใด บุรุษนั้นคิดว่า ‘คหบดีหรือบุตรคหบดีนี้ไว้วางใจเราแล้ว’ เมื่อนั้น เขารู้ว่าคหบดีหรือบุตรคหบดีอยู่ในที่ลับ จึงใช้ศัสตราอันคมปลิดชีวิตเสีย

ท่านยมกะ ท่านจะเข้าใจความซ้อนนี้ว่าอย่างไร

ในกาลใด บุรุษนั้นเข้าไปหากหบดีหรือบุตรคหบดีโน้นแล้วกล่าวว่า ‘ผมจะขอรับใช้ท่าน’ แม้ในกาลนั้น เขาก็เชื่อว่าเป็นผู้ฆ่าตนเอง แต่คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นก็มิรู้จักบุรุษผู้ฆ่าว่า ‘เป็นผู้ฆ่าตน’ แม้ในกาลใด บุรุษนั้นรับใช้อย่างดี คือ

มีปกติตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติตนให้เป็นที่พอใจ พุดแต่คำไพเราะ
แม้ในกาลนั้น เขาก็เชื่อว่าเป็นผู้ขำนั่นเอง แต่คบดีหรือบุตรคบดีนั้นก็มิรู้จักบุรุษ
ผู้ขำว่า 'เป็นผู้ขำตน' แม้ในกาลใด บุรุษนั้นรู้ว่าคบดีหรือบุตรคบดีอยู่ในที่ลับ
จึงใช้ศีลตราอันคมปลิดชีวิตเสีย แม้ในกาลนั้น เขาก็เชื่อว่าเป็นผู้ขำนั่นเอง แต่
คบดีหรือบุตรคบดีนั้นก็มิรู้จักบุรุษผู้ขำว่า 'เป็นผู้ขำตน' หรือ"

“อย่างนั้น ขอรับ”

“ท่านยมกะ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยกัฉันนั้นเหมือนกัน บุณฺชนผู้มิได้สติ
มิได้เห็นพระอริยะ มิฉลาดในธรรมของพระอริยะ มิได้รับการแนะนำในธรรมของ
พระอริยะ มิได้เห็นสัตบุรุษ มิฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้รับการแนะนำใน
ธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป
พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ... เวทนา ... สัญญา ...
สังขาร ... พิจารณาเห็นวิญญูณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ หรือพิจารณาเห็น
อัตตาในวิญญูณ

เขาไม่รู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า 'รูปไม่เที่ยง' ไม่รู้ชัดเวทนาที่ไม่
เที่ยงตามความเป็นจริงว่า 'เวทนาไม่เที่ยง' ไม่รู้ชัดสัญญาที่ไม่เที่ยงตามความเป็น
จริงว่า 'สัญญาไม่เที่ยง' ไม่รู้ชัดสังขารที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า 'สังขารไม่เที่ยง'
ไม่รู้ชัดวิญญูณที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า 'วิญญูณไม่เที่ยง'

ไม่รู้ชัดรูปที่เป็นทุกซ์ตามความเป็นจริงว่า 'รูปเป็นทุกซ์' ... เวทนาที่เป็นทุกซ์
... สัญญาที่เป็นทุกซ์ ... สังขารที่เป็นทุกซ์ ... ไม่รู้ชัดวิญญูณที่เป็นทุกซ์ตาม
ความเป็นจริงว่า 'วิญญูณเป็นทุกซ์'

ไม่รู้ชัดรูปที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า 'รูปเป็นอนัตตา' ... เวทนาที่
เป็นอนัตตา ... สัญญาที่เป็นอนัตตา ... สังขารที่เป็นอนัตตา ... ไม่รู้ชัด
วิญญูณที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า 'วิญญูณเป็นอนัตตา'

ไม่รู้ชัดรูปที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า 'รูปถูกปัจจัยปรุงแต่ง' ...
เวทนาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สัญญาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สังขารที่ถูกปัจจัย
ปรุงแต่ง ... ไม่รู้ชัดวิญญูณที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า 'วิญญูณถูก
ปัจจัยปรุงแต่ง'

ไม่รู้ชัดรูปที่เป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นผู้ฆ่า’ ... เวทนาที่เป็นผู้ฆ่า ... สัตถุญาที่เป็นผู้ฆ่า ... สังขารที่เป็นผู้ฆ่า ... ไม่รู้ชัดวิญญาณที่เป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณเป็นผู้ฆ่า’

เขาเข้าไปยึดมั่นรูปว่า ‘เป็นอัตตาของเรา’ ... เวทนา ... สัตถุญา ... สังขาร ... เข้าไปยึดมั่นวิญญาณว่า ‘เป็นอัตตาของเรา’ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ที่ปุถุชนนั้นเข้าไปยึดมั่น ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน

ท่านผู้มีอายุ ส่วนพระอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ จลادتในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ฯลฯ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป ไม่พิจารณาเห็นเวทนา ... ไม่พิจารณาเห็นสัตถุญา ... ไม่พิจารณาเห็นสังขาร ... ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณ

เขารู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘รูปไม่เที่ยง’ รู้ชัดเวทนาที่ไม่เที่ยง ... สัตถุญาที่ไม่เที่ยง ... สังขารที่ไม่เที่ยง ... รู้ชัดวิญญาณที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณไม่เที่ยง’

รู้ชัดรูปที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นทุกข์’ รู้ชัดเวทนาที่เป็นทุกข์ ... สัตถุญาที่เป็นทุกข์ ... สังขารที่เป็นทุกข์ ... รู้ชัดวิญญาณที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณเป็นทุกข์’

รู้ชัดรูปที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นอนัตตา’ รู้ชัดเวทนาที่เป็นอนัตตา ... สัตถุญาที่เป็นอนัตตา ... สังขารที่เป็นอนัตตา ... รู้ชัดวิญญาณที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณเป็นอนัตตา’

รู้ชัดรูปที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า ‘รูปถูกปัจจัยปรุงแต่ง’ รู้ชัดเวทนาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สัตถุญาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... รู้ชัดวิญญาณที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณถูกปัจจัยปรุงแต่ง’

รู้ชัดรูปที่ เป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นผู้ฆ่า’ รู้ชัดเวทนาที่ เป็นผู้ฆ่า ...
 สัญญาที่ เป็นผู้ฆ่า ... รู้ชัดสังขารที่ เป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริงว่า ‘สังขารเป็นผู้ฆ่า’
 รู้ชัดวิญญาณที่ เป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณเป็นผู้ฆ่า’

เขาไม่เข้าไปยึดมั่นรูปว่า ‘รูปเป็นอัตตาของเรา’ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร
 ... ไม่เข้าไปยึดมั่นวิญญาณว่า ‘วิญญาณเป็นอัตตาของเรา’ อุปาทานขันธ ๕
 ประการนี้ที่พระอริยสาวกนั้นไม่เข้าไปยึดมั่น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ
 ความสุขตลอดกาลนาน”

“ข้าแต่ท่านสารีบุตร ข้อที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้เช่นกับท่านเป็นผู้อนุเคราะห์
 มุ่งประโยชน์ ว่ากล่าว พร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้น และเพราะได้ฟังธรรมเทศนา
 นี้ของท่านสารีบุตร จิตของผมจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น”

ยมกสูตรที่ ๓ จบ

๔. อนุราธสูตร^๑

ว่าด้วยพระอนุราธะ

[๘๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคาสลา ป่ามหาวัน
 เขตกรุงเวสาลี สมัยนั้น ท่านพระอนุราธะอยู่ที่กุฎีป่า ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

ครั้งนั้น อัญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุราธะถึงที่อยู่
 ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร
 ได้ถามท่านพระอนุราธะดังนี้ว่า “ท่านอนุราธะ พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็น
 บรมบุรุษ ทรงบรรลุดรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น
 ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่
 หรือ”

^๑ ดูเทียบ ส.สหา (แปล) ๑๘/๔๑๑/๔๗๓-๔๗๗

เมื่ออัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระอนูราธะได้ตอบว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นอุตมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุลุทธิธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้”

เมื่อท่านพระอนูราธะตอบอย่างนี้แล้ว อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นได้กล่าวกับท่านพระอนูราธะดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้คงจักเป็นพระใหม่บวชได้ไม่นาน หรือเป็นพระเถระแต่ใจ ไม่ฉลาด” ที่นั่น พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกกล่าวรุกรานท่านพระอนูราธะด้วยวาตะว่าเป็นพระใหม่และวาตะว่าเป็นพระโง่ พวกนั้นลุกจากอาสนะแล้วจากไป

ครั้นเมื่อพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกจากไปไม่นาน ท่านพระอนูราธะได้มีความคิดว่า “ถ้าอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นฟังถามปัญหาเกี่ยวกับเรายิ่งขึ้นไป เราจะพยากรณ์แก่อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มีคำกล่าวเช่นนั้นและการคล้อยตามที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้”

พระอนูราธะทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาค

ต่อมา .ท่านพระอนูราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์อยู่ที่กุฎีป่า ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ครั้งนั้น อัญญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมากเข้าไปหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามข้าพระองค์ดังนี้ว่า ‘ท่านอนูราธะ พระตถาคตเป็นอุตมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุลุทธิธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ หรือ'

เมื่อพวกอัญญเดียรติย์ปริพาชกถามอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้ตอบดังนี้ว่า 'ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลुरुธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก ฯลฯ
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่'

เมื่อข้าพระองค์ตอบอย่างนี้แล้ว อัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ดังนี้ว่า 'ภิกษุรูปนี้คงจักเป็นพระใหม่บวชได้ไม่นาน หรือเป็นพระเถระแต่โง่ไม่ฉลาด' ที่นั่น อัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าวรุกรานข้าพระองค์ด้วยวาทนะว่าเป็นพระใหม่และด้วยวาทนะว่าเป็นพระโง่ พวกนั้นลุกจากอาสนะแล้วจากไป

เมื่ออัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นจากไปไม่นาน ข้าพระองค์ได้มีความคิดว่า 'ถ้าพวกอัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นฟังถามปัญหากับเรายิ่งขึ้นไป เราจะพยากรณ์แก่อัญญเดียรติย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวดูพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มีคำกล่าวเช่นนั้นและการคล้อยตามที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้'

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "อนุราธะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง"

ท่านพระอนุราธะกราบทูลว่า "ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’”

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ

“เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

“อนุราธะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นรูปว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“เธอพิจารณาเห็นเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“อนุราธะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคต มีในรูป’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“เธอพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีนอกรูป’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

เธอพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีในเวทนา ฯลฯ นอกรูปจากเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ... ในสังขาร ... นอกรูปจากสังขาร ... ในวิญญาณ’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“เธอพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตมีนอกรูปจากวิญญาณ’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“อนุราธะ เธอจะเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณว่า ‘เป็นตถาคต’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“อนุราธะ เธอจะเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร เธอพิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตนี้ไม่มีรูป’ ... ไม่มีเวทนา ... ไม่มีสัญญา ... ไม่มีสังขาร พิจารณาเห็นว่า ‘ตถาคตไม่มีวิญญาณ’ หรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

“อนุราธะ แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในชั้นที่ ๕ ประการนี้ ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะตอบว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุลหรรษที่ควรบรรลุลอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติซื่อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ ประการนี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก
๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก
๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ หรือ”

“ซื่อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ อนุราธะ ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”

อนุราธสูตรที่ ๔ จบ

๕. วักกलिสูตร

ว่าด้วยพระวักกलि

[๘๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระวักกलिอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก พักอยู่ที่โรงช่างหม้อ